

ETNOSOTSILOGIYA – SOTSIOLOGIK FANLAR TIZIMIDA

Muxriddin Maxammadaminovich Sodirjonov

sodirjonov@mail.ru

Namangan davlat universiteti,

sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Sotsiologiya fanining muhim tarmoq yo‘nalishlaridan hisoblangan etnosotsiologiya turli etnik muhitdagi ijtimoiy jarayon va hodisalarni, shuningdek, u bilan bog‘liq etnik madaniyat, an‘analar hamda millatlararo munosabatlarni o‘rganadi. Ushbu soha sotsiologiya bilan etnologiya, etnografiya fanlari o‘rtasidagi vosita va chegaralarni belgilaydi yoki aniqlaydi. Sotsiologiyaning boshqa tarmoq yo‘nalishlariga nisbatan ancha kech paydo bo‘lgan etnosotsiologiya nazariy jihatdan etnik guruhlarining rivojlanishi va faoliyatining ijtimoiy jihatlari, ularning o‘ziga xosligi, manfaatlari va o‘zini o‘zi tashkil qilish shakllari, undagi jamoaviy xulq-atvorning xususiyatlari, etnik guruhlardagi o‘zaro aloqaga kirishish vositalari, tarkibi kabi munosabatlarni o‘rganadi. Metodologik va empirik jihatdan etnosotsial jarayonlarni o‘rganishda miqdoriy sotsiologik tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etsa-da, ammo an‘anaviy jamiyatlarda sifatli sotsiologik tadqiqotlar bilan muammoni o‘rganish samarali natijalar berib kelgan. Ayniqsa, etnografiya sohasida dala tadqiqotlarining o‘rni muhim.

Etnosotsiologik tadqiqotlarda oila instituti o‘ziga xos ahamiyat kasb etib, uning mavjud sotsium bilan ijtimoiy munosabatlarga kirishuvi qanday kechishi, u bajaradigan ijtimoiy vazifalar nimalarda o‘z ifodasini topishi kerakligiga javob qidiriladi. Tadqiqotimiz mavzusidan kelib chiqib, ijtimoiy kapitalni ifodalovchi mikro ahamiyatga ega holatlar, jumladan, kecha ish joyi bor, ammo bugun korxonaning tugatilishi yoki qisqartirishlar tufayli ishsiz maqomiga ega ota, 40-45 yoshligida nafaqaga chiqarilgan harbiylar yoki 30-35 yoshligida karyerasi tugagan sportchilarning oddiy fuqarolik sharoitidagi oilaviy hayoti, ijtimoiy hayotda murakkab an‘analar domiga bardosh berib kun kechirayotgan “joyi chiqmagan” qiz, bir nechta farzandni tarbiyalab, katta qilayotgan yolg‘iz ayollar kundalik turmush tarzi, uzoq yillardan beri yotoqxona yoki kvartirada ijarada turadigan ko‘p bolalik oilaning ijtimoiy ahvoli, ota-onasi migratsiya jarayonlarida qatnashayotgan, farzandlari esa bobo-buvisi, qarindosh-urug‘larining qaramog‘ida qolib ketayotgan bolalar tarbiyasi va boshqa shu kabi mavzularga oid alohida tadqiqot ishlari etnosotsial muammo sifatida ko‘pincha e‘tibordan chiqib qoladi yoki ahamiyat berilmaydi[11]. Buning sabablaridan biri sifatida aksariyat sotsiolog tadqiqotchilarning o‘z izlanishlarida imkon qadar miqdoriy tadqiqot usullariga bog‘lanib qolayotganliklarini aytish mumkin.

Ta’kidlash joizki, makrosotsiologik tadqiqotlarda to’plangan ma’lumotlarni tushuntirish va tasvirlash uchun sotsial bilimlar zarur bo’lsa, etnosotsiologik izlanishlarda ma’lum bir kishilarning kundalik hayotidagi tajriba, hayajon va ruhiy ehtiroslarini tushunish uchun ilmiy talqin va prognoz xulosalarini chiqarish ehtimolligini beradigan amaliy bilimlar ko’nikmasi shakllantiriladi. Zamonaviy O‘zbekiston sharoitida inson omili, inson kapitali masalalariga jiddiy e’tibor qaratilar ekan, bunda turli ijtimoiy guruhlarining amaliy hayot tajribasini sotsiologik tadqiq etishda sifatli tadqiqotlar usullarini ham keng qo’llash samarali natijalar beradi, deb hisoblash mumkin.

Sotsiologiyada etnos va etnik munosabatlarga oid uchta asosiy nuqtayi nazar mavjud. Bir qarashga ko’ra, etniklik bu ma’lum bir afzallik va afzalliklarga erishishga qaratilgan organik shakllanishdir. Etniklik obyektiv haqiqat, insoniyatning o’ziga xos xususiyati sifatida qaraladi. Antik davr siyosiy falsafasida kelib chiqishi mumkin bo’lgan ushbu yondashuv E. Dyurkgeymning guruhlar birdamligi haqidagi asarlaridan so’ng “qayta tug’ilish” bo’ldi. Ushbu yondashuvning izdoshlari etnik guruhlarini ham ijtimoiy, ham qarindosh (biologik) jamoalar sifatida ko’rishadi. Shu munosabat bilan ushbu yondashuv tarafdorlarini ikki yo’nalishga bo’lish mumkin, bular: sotsiobiologik (masalan, L. Gumilev) [1] va evolyutsion-tarixiy (Y. Bromley va boshqalar) [2].

Instrumentalist sifatida tanilgan ikkinchi yondashuv tarafdorlari (A. Koen, G. G. Diligenskiy va boshqalar) [3] etniklikni ijtimoiy vosita deb hisoblashadi. Ushbu tendensiya tadqiqotchilari etnik guruhlarining saqlanishini odamlarning begonalashishni yengib o’tish ehtiyojlari bilan izohlashadi. Bu zamonaviy ommaviy madaniyat, iste’mol qadriyatlari va pragmatizm jamiyatiga xosdir. Ushbu yondashuv bilan milliylik guruh manfaatlariga erishish vositasidir. Uchinchi yondashuv vakillari nuqtayi nazaridan konstruktivistlar (E. Gellner, B. Anderson, V.A. Tishkov va boshqalar)[4] deb nomlanganlar etnik ijtimoiy qurilish bo’lib, obyektiv ildizlarga ega emas.

Millatni anglashning boshqa yondashuvlari orasida kommunikativ (K.Doytch) [5], tizimli-ramziy (P. A. Sorokin)ni tadqiqotlarida o’z aksini topgan [6].

O‘zbekistonda millat, ijtimoiy birdamlik va hamjihatlik, millatlararo munosabatlar masalalarining milliy mentalitet doirasida etnosotsiologik jihatlarini M. Bekmurodov, P. Ubaydullayeva, O. Ata-Mirzayev, N. Aliqoriyev, K. Kalonov, M.Ganiyeva, ijtimoiy-madaniy omillari – A. Umarov, A. Xolbekov va qadriyatli munosabatlar tizimi Sh. Sodiqova[8], migratsiya jarayonlarida inson omilining ijtimoiy, siyosiy hamda sotsiomadaniy o’zgarish yo’nalishlari F. Parmanov[9], katta hamda yosh avlod o’rtasidagi etnomadaniy jihatlariga oid xususiyatlari Sh.Madayeva va S. Otamuratovlar[10] tomonidan tadqiq etilgan.

Etnosotsiologiyaning g’oyaviy-tarbiyaviy funksiyasi sotsiologik tadqiqotlar va ular natijalarining tarbiyaviy ishlarda tutgan o’rni va rolida namoyon bo’ladi. O’z

holicha etnosotsiologiya fan sifatida ijtimoiy voqelikni obyektiv aks ettirmaydi va sotsiumdagi guruh, jamoa yoki sinflar, boshqa ijtimoiy guruhlar hamda ularning manfaat va maqsadlariga nisbatan neytraldir. Sotsiologlar sotsial jamoa, qatlam va guruhlarining boshqa sotsial guruh manfaatlari va maqsadlarini ifodalash hamda asoslash va amaliy faoliyatini oqlash yo‘lida odatda etnosotsiologik tadqiqotlardan keng foydalanishadi. Shuning uchun real sotsiologik tadqiqotda obyektiv-ilmiiylik va mafkuraviylikning nisbatini belgilashda xatoga yo‘l qo‘yish mumkin emas. Shundan kelib chiqqan holda aytishimiz mumkinki, etnosotsiologiya jamiyatdagi institutlarning kelib chiqishi va ularni harakatlantiruvchi fan sifatida shakllanganini ko‘rishimiz mumkin[7. C.6].

Etnosotsiologiya sotsiologik fanlar tizimida etnik, hududiy, diniy va millatlararo munosabatlarni o‘rganish borasida sotsiologiya sohasining so‘nggi 30 yilligida eng keng tarqalgan yo‘nalishlaridan biriga aylandi. U etnik va millatlararo munosabatlar sohasida sodir bo‘layotgan murakkab va ziddiyatli jarayonlarni o‘rganishdan tashqari, ichki mavhumlikni aks ettiruvchi mentalitet, identiklik, ijtimoiy xarakter, ijtimoiy stereotiplar, o‘zlikni anglash, sotsial xotira kabi masalalarning tahlil va talqinini berishga katta e‘tibor qaratdi. Etnosotsiologiya – bu etnik guruhlarining kelib chiqishi, mohiyati, funksiyalari va rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini, millatlararo munosabatlardagi o‘zaro aloqa va faoliyat turlarini tadqiq qilishning asosiy uslubiy tamoyillarini ishlab chiqishga qaratilgan maxsus sotsiologik nazariyaga aylandi.

Etnosotsiologiya – hududiy makonda madaniyat va turmushning sotsiomadaniy xususiyatlari, joy bilan bog‘liq urf-odat, an‘ana, udum va qadriyatlardagi yondashuv, yo‘nalish, hodisa va jarayonlarning mansublik (identiklik) xususiyatlarini o‘rganadi. Unda turli xil ijtimoiy-etnik jamoalardan tashqari tashkilot va muassasalar vakillari, ijtimoiy-etnik xarakterdagi voqea-hodisalar, qolaversa, kundalik hayotning aktorlari ishtirok etadilar[11].

Etnosotsiologik tadqiqotlarning predmetini turli xil ijtimoiy va etnik guruhlar, jamoalar vakillari o‘rtasidagi sotsiomadaniy munosabatlarning umumiyligi tashkil etadi. Etnosotsiologiyaning predmet sohasi milliy omillarning aholi ijtimoiy tuzilishi va migratsiyasiga ta‘siri, milliy o‘z-o‘zini anglashning ijtimoiy determinizmi, milliy munosabatlar va ijtimoiy-madaniy nizolar, madaniy qiziqish va ehtiyoj xususiyatlari, etnolingvistik jarayonlarning nozik jihatlarini qamrab oladi.

Etnosotsiologik tadqiqotlarda kishilik jamiyatining insoniyat dunyosi va uning tabiatiga nisbatan aynan to‘g‘ri kelmasligida biz sotsial tarix qonuniyatlari hamda sotsial taraqqiyotning o‘ziga xos jihatlarini mavjudligini qayd etamiz. Shuningdek, bunda sotsiumning faqat insonga xos xususiyatlarini hisobga olamiz, umumlashtiramiz. Ta‘kidlash joizki, agar ijtimoiylik masalalariga e‘tibor qaratilmasa, inson kapitali masalasini yoritish ham mavhumligicha qolib ketadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, с. 56, 224, 231; Гумилев Л.Н. Этносфера: История людей и история природы. М.: Экопрос, 1993, с. 522; Кравченко А. И. Биосоциальная концепция пассионарности Л. Гумилева //Социология. – 2019. – №. 6. – С. 12-43.
2. Бромлей Ю. в. Этнос и этнография. М., 1973; Бромлей Ю. в. очерки теории этноса. М., 1983. Bromley Yu.V. Sovremennye problemy etnografii[Modern problems of ethnography]. Moscow, Nauka Publ., 1981. 390 p. (In Russ.).
3. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения //Социология сегодня. – 1965. – Т. 520.; Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология. – 1996.; Дилигенский Г. Г. Индивидуализм Старый и новый личность в постсоветском социуме //ПОЛИС. Политические исследования. – 1999. – №. 3. – С. 5-15.
4. Геллнер Э. Нации и национализм / пер. с англ. И.И. Крупника. М., 1991. 320 с.; Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / пер. с англ. В.Г. Николаева. М., 2001. 288 с; Тишков В.А. Национальная идентичность и духовно-культурные ценности российского народа / В.А. Тишков. – СПб.: СПбГУП, 2010. – 36 с.; 185. Тишков В.А. О феномене этничности / В.А. Тишков // Этнографическое обозрение. – 1997. – № 3. – С. 3-21; 186. Тишков В.А. От этноса к этничности и после / В.А. Тишков // Этнографическое обозрение. – 2016. – № 5. – С. 5-22; Тишков, В.А. Этнология и политика. Научная публицистика / В.А. Тишков. – М.: Наука, 2001. – 240 с.; 189.
5. Deutsch K. W. Social mobilization and political development //American political science Review. – 1961. – Т. 55. – №. 3. – С. 493-514.; Deutsch K. W., Foltz W. J. (ed.). Nation building in comparative contexts. – AldineTransaction, 2010.;
6. Сорокин П.А. Система социологии. Часть 1. М.,1993. С.184; Сорокин П. А. Социальная стратификация и мобильность //Человек. Цивилизация. Общество. М.: Политиздат. – 1992. – С. 295-425.; Сорокин П. А. Человек и общество в условиях бедствий //Влияние войны, революции, голода, эпидемии на интеллект и поведение человека, социальную организацию и культурную жизнь. СПб.: Мирь. – 2012. – С. 225.; Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика. – Издательство" Академический проект", 2017.;
7. Эмиль Дюркгейм. Социология. Ее предмет, метод и назначение 1993 г. ст 6
8. Бекмуродов М. Социология асослари. – Тошкент: Фан. 1994. – 180 б.; Ўша муаллиф: Замонавий бошқарув социологияси. Монография. –

Тошкент: Янги аср авлоди. 2020. – 436 б.; Ўша муаллиф: Ўзбек менталитети. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004.; Убайдуллаева Р., Ата-Мирзаев О. Узбекистан в зеркале общественного мнения. Монография. – Ташкент: IQTISOD-MOLIYA, 2016. – 351 с.; Алиқориев Н. Ўзбекистонда социологик тадқиқотлар ва илмий мактаблар / Республика илмий-амалий анжуман материаллари. 1-китоб. – Тошкент, 2010.; Калонов К. Марказий Осиё ҳудудидаги ижтимоий-диний табакалар (диний-экологик ва социоантропологик таҳлил). – Тошкент, 2006. – 92 б.; Матибаев Т. Ўзбекистонда давлат ва жамият ҳаётининг демократлашуви жараёнида ижтимоий ҳамкорлик тизимини ривожлантириш омиллари. Социология фанлари доктори (DSc) дисс. – Тошкент: ЎзМУ, 2018; Умаров А. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. Социология фан. докт. дисс. – Тошкент: ЎзМУ, 2005; Холбеков А. Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг социологик таълимоти. – Тошкент: Университет, 1996. – 30 б.; Ўша муаллиф: Маънавий кадриятларни тиклаш ва мустақиллик мафкурасини яратишда миллий кутубхоналарнинг ўрни ҳамда аҳамияти / Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент, 2015. – Б. 363; Содиқова Ш. Ўзбекистонда ижтимоий соҳадаги ўзгаришлар // Ижтимоий тадқиқотлар (www.tadqiqot.uz/soci) электрон журнали. – 2019. – №2. – Б. 16.

9. Парманов Ф. Я. Миграция жараёнлари: трансформацияси ва интеграциялашув тенденциялари. Социология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2021.

10. Мадаева Ш. Идентиклик антропологияси. – Тошкент: Noshir, 2015. – 175 б.; Отамуратов С. С. Янгиланаётган Ўзбекистон ижтимоий-инновацион жараёнларда ёшлар фаолияти. – Тошкент: Fan va texnologiyalar nashriyoti-mataa uyi, 2021. – Б. 24

11. Содиржонов М. М. Инсон капитали ривожланиш жараёнларининг этносоциологик хусусиятлари (Фарғона водийси мисолида). Социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2022. – Б. 43

ISLOM HUQUQSHUNOSLIGINING RIVOJLANISH TARIXI

Axmedov Sayqal Abduraxmonovich

Ahmedov1981s@gmail.com

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi doktoranti

Islom davlati yuzaga kelgan ilk bosqichda huquqiy institutlar rivojlanmagan, islomning axloqiy vazifalari va huquqiy normalari bir-biri bilan uyg‘unlashgan edi. Islom dini yoyilib, aholining turmush tarzini belgilab beruvchi va nazorat qiluvchi